

Алла Богуш, Наталія Малиновська

Методика розвитку мовлення
та навчання рідної мови дітей
раннього і дошкільного віку

Алла Богуш, Наталія Маліновська

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ
ТА НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ
РАНЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Підручник

Київ 2025

УДК 373.2.015.31:811.161.2](017)

Б74

*Рекомендовано Вченою радою Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д.Ушинського» як підручник для учнів
педагогічних коледжів спеціальності 012 Дошкільна освіта
(протокол № 6 від 30 грудня 2021 року).*

*Схвалено підкомісією 012 Дошкільна освіта НМК 1 із загальної,
професійної освіти та спорту сектору фахової передвищої освіти
НМР МОН для використання у педагогічних фахових коледжах під
час підготовки здобувачів освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта
(протокол № 9 від 27 січня 2022 року).*

Рецензенти:

Найда Р.Г. – голова підкомісії 012 Дошкільна освіта НМК 1 із загальної, професійної освіти та спорту сектору фахової передвищої освіти НМР МОН України, голова циклової комісії викладачів дошкільної педагогіки, психології та фахових методик ВСП «Дубенський педагогічний фаховий коледж Рівненського державного гуманітарного університету»;

Руденко Ю.А. – доктор педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського;

Беляк О.М. – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Одеського педагогічного коледжу.

Б74

Методика розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку. Алла Богуш, Наталія Маліновська. Підручник для учнів педагогічних коледжів спеціальності 012 Дошкільна освіта. Вид. 2-е, перер. та доповн. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2025. 344 с. ISBN 978-966-194-328-4

Відповідно до освітньо-професійної програми спеціальності 012 Дошкільна освіта висвітлено мету, завдання, засоби, форми і методи розвитку мовлення дітей від народження до шести років, методику та інноваційні технології навчання дітей різного дошкільного віку рідної мови, ознайомлення із соціальним і предметним довкіллям, художньою літературою.

У підручнику використано матеріали наукових досліджень і методичних напрацювань відомих українських учених (А.М.Богуш, В.Є.Бенери, Н.В.Гавриш, Л.В.Зданевич, Л.О.Калмикової, К.Л.Крутій, І.О.Луценко, Н.В.Маліновської, Т.О.Піроженко, О.С.Трифонові, Н.В.Харченко та ін.), а також практиків (навчально-методичні посібники до БКДО, статті із журналів «Дошкільне виховання», «Вихователь-методист дошкільного закладу»).

Підручник адресовано учням педагогічних коледжів, які навчаються за спеціальністю 012 Дошкільна освіта.

УДК 373.2.015.31:811.161.2](017)

ISBN 978-966-194-328-4

© Богуш А., Маліновська Н., 2025
© Видавничий Дім «Слово», 2025

Методологічні і теоретичні засади методики розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку

Методологічними засадами методики розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку є вчення філософії про закони і закономірності розвитку особистості, методологічні принципи побудови навчання та методологічні підходи до організації навчання і виховання дітей.

У процесі навчання дітей дошкільного віку рідної мови педагоги закладів дошкільної освіти послуговуються такими методологічними законами:

- закон розвитку;
- закон боротьби і єдності суперечностей;
- закон переходу кількісних змін у якісні;
- закон заперечення заперечень.

Методологічними підходами в розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є:

- діяльнісний;
- особистісно зорієнтований;
- комунікативно-спрямований;
- компетентнісний.

Провідними філософськими положеннями методики розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є:

- мова – це суспільно-соціальне явище;
- мова – основний засіб людського спілкування;
- взаємозв'язок мислення, мови і мовлення;
- взаємозв'язок: слова і поняття; мови, нації та історії народу; мови і культури (поезії, літератури);
- практика – критерій істини.

Теоретичними *природничими засадами* методики розвитку мовлення є вчення І.М.Сеченова і І.П.Павлова про умовно-рефлекторний характер психіки людини, зокрема вчення про дві сигнальні системи; О.Г.Іванова-Смоленського та М.І.Красногорського про етапи становлення другої сигнальної системи у дітей; будову центральної і периферійної частин мовленнєвого апарату.

Дейктична функція – вказівна, пов'язана з мовою жестів, рухів.

Сигніфікативна функція – це розрізнення мовних значень.

Регулятивну і планувальну функції діти опановують у 5–6 років. У цьому віці, за даними Л.С.Виготського, вони починають користуватися мовою як засобом регулювання і планування всіх своїх майбутніх дій.

Констатувальна функція мовлення. Користуючись рідною мовою, дитина стверджує (констатує) чи заперечує правильність висловленої думки чи виконаної мовленнєвої дії. Всі функції мови взаємодіють у процесі освітньо-мовленнєвої діяльності та спілкування мовців, тобто в процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей.

Комунікативно-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку передбачає сформовані мовленнєві вміння і навички спілкуватися з дітьми і дорослими мовними та немовними засобами виразності, ініціативність і стриманість спілкування, доречне застосування формул мовленнєвого етикету та культури мовленнєвої комунікації (спілкування). [Богуш А.М. *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти*. Харків: «Ранок», 2013. С. 7–14.]

Принципи розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку

Принципи навчання дітей рідної мови – це основні вимоги (правила) до організації освітнього процесу з розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови.

процесу з розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови.

Принципи поділяються на *дидактичні* (науковість, систематичність, послідовність, міцність засвоєння знань, свідомість й активність дітей, наочність, доступність, індивідуалізація та диференціація навчання) та *методичні*, якими визначається спрямованість навчання дітей у межах кожної фахової методики.

У методиці розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови послуговуються загальними, конкретними (частковими) та специфічними методичними принципами. [Богуш А.М. *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти*. Харків: «Ранок», 2013. С. 9–14.]

Загальні методичні принципи

Провідним загальнометодичним принципом навчання дітей рідної мови є *комунікативна спрямованість навчання*. Цей принцип забезпечує оволодіння дітьми рідною мовою як засобом спілкування з однолітками і дорослими людьми (вихователями, батьками, працівниками ЗДО та ін.) у процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності, яка про-

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ¹

Особливості розвитку мовлення дітей раннього віку

Перший рік життя

Раннє дитинство охоплює дітей віком від народження до 3-х років. Відповідно до вікової періодизації, ранній вік поділяють на такі періоди: період новонародженості – від народження до 10 днів; період немовляти – від 10 днів до 1 року; ранній вік або переддошкільний вік – 2-й і 3-й роки життя.

Розвиток мовлення дітей у ранньому віці – одне з найважливіших завдань педагогіки раннього віку. Розвиток мовлення тісно пов'язаний із формуванням усіх психічних процесів (сприймання, пам'ять, мислення тощо) і водночас є основою цілеспрямованої пізнавальної діяльності дитини.

Розвиток мовлення дітей раннього віку вчені поділяють на два періоди: підготовчий період (1 місяць – 1,5–2 роки) та другий – період активного мовленнєвого розвитку (1,5–2 роки – 3 роки).

Перший рік життя належить до підготовчого періоду, в середині якого виділяють три етапи.

На першому етапі (1 місяць – 5–6 місяців) провідною діяльністю є емоційне спілкування дитини з дорослим. Цей етап характеризується появою перших передмовленнєвих реакцій. Дитина розпочинає своє життя криком. Крик новонародженого – ознака нормального розвитку дитини в організмі матері, це вроджена безумовна рефлексорна реакція, що викликається сильними органічними відчуттями негативного характеру (біль, голод, незручності). Крики не потребують спеціального навчання, вони не залежать від слухових сприймань, оскільки кричать і глухі діти. Крики не є результатом наслідування чи звички. Крик – це сигнал небезпеки, дитячого неблагополуччя. Крики, як перші голосові реакції, відіграють досить

¹ Зміст розділу подано за змістом навчального посібника: Алла Богуш, Наталія Маліновська «Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку. Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016. 392 с. (У скороченому варіанті).

Ознайомлення дітей із правилами дорожнього руху

заняття, у процесі яких дітей дошкільного віку ознайомлюють із правилами дорожнього руху та безпеки їхньої поведінки на вулиці, на пішохідних переходах. Дорослі (педагоги, вихователі, батьки) повинні пам'ятати, що основною причиною наїздів транспорту на пішоходів (до 80–90 %) є неочікуваний, несподіваний вихід дітей (пішоходів) на проїжджу частину перед транспортом, який у цей час рухається.

Знайомити дітей із правилами дорожнього руху слід уже в молодшому дошкільному віці. Попереднє ознайомлення з транспортом започатковується вже в *першій молодшій групі*. Діти повинні навчитися розрізняти і правильно називати вантажні машини, частини автомобіля (кабіна, колеса, кузов, вікна, двері). Для цього проводять два заняття: на першому – знайомство дітей із вантажною машиною, на другому – з автобусом. Закріплюють знання дітей про транспорт на цільових прогулянках та в дидактичних іграх «Автомобілі», «У гості до ляльок», «Червоний і зелений».

У *другій молодшій групі* дітей вчать розрізняти проїжджу частину дороги і тротуар; розуміти значення червоного і зеленого сигналів світлофора для пішоходів і машин. Для цього проводять цільові прогулянки вулицею «Знайомство з вулицею». Під час цільових прогулянок діти дізнаються про те, що вулиця поділяється на мостову (бруківку) і тротуар. Мостовою їздить транспорт, тротуарами ходять люди. Тротуар вищий – це зроблено для того, щоб машини не наїжджали на нього.

Під час прогулянок слід звернути увагу дітей на рух людей на тротуарах, показати місця переходу, знаки переходу, світлофор. [Богуш А.М. та ін. *Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі*. Київ: «Вища школа», 1992. С. 226–230.]

На заняттях з ознайомлення дітей із довкіллям діти розглядають вантажний і легковий автомобілі, їх будову, призначення, спостерігають за роботою світлофора, проводять дидактичні та рухливі ігри («Світлофор», «Вулиця», «Червоний і зелений», «Знайди свій колір»). Проілюструємо прикладом.

Заняття для дітей молодшої групи Спостереження за світлофором

Мета: познайомити дітей з роботою світлофора; знати, що переходити вулицю можна лише на зелене світло. Виховувати дисциплінованість, уважність на дорогах.

моральних та етичних оцінок. [Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. *Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2006. С. 77–79.]

Методика художнього читання і розповідання дітям

Провідною формою роботи з художньою літературою є заняття з художньо-мовленнєвої діяльності (заняття з художньої літератури), які

проводять у всіх вікових групах закладу дошкільної освіти щодня: фронтальні та групові – двічі на тиждень, індивідуальні та індивідуально-групові – тричі на тиждень, заучування віршів – один раз на тиждень.

Заняття з розділу «Художньо-мовленнєва діяльність дітей»

№ з/п	Вид	Тип
1.	Читання та розповідання казок	Фронтальне (з усією групою)
2.	Читання оповідання морально-етичної та гумористичної спрямованості	Фронтальне, групове (15 дітей)
3.	Заучування віршів	Індивідуальне (1–4 дітей)
4.	Розігрування забавлянок, утішок, пісень	Групове, індивідуально-групове (8 дітей)
5.	Ігри-драматизації	Групове, індивідуально-групове, фронтальне
6.	Етичні бесіди	Індивідуальне, фронтальне
7.	Узагальнювальні бесіди (про письменників, улюблених героїв)	Фронтальне
8.	Показ різних видів театрів: театр іграшок, тіньовий, картонажний, магнітний, ляльковий, живих тіней	Групове, фронтальне
9.	Перегляд телепередач	Групове, фронтальне
10.	Театралізовані ігри	Індивідуально-групове, групове
11.	Ігри за сюжетами художніх творів	Індивідуально-групове, групове
12.	Інсценування художніх творів	Групове
13.	Прослуховування CD	Фронтальне
14.	Робота з комп'ютером	Індивідуальне, групове

[Богуш А. *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти*. Харків: Видавництво «Ранок», 2013. С. 120.]

ЗМІСТ

Рідна мова в життєвому просторі дитини дошкільного віку ...	3
Методологічні і теоретичні засади методики розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку	6
Лінгвістичні засади навчання дітей рідної мови. Функції мови ..	7
Принципи розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку	9
Історичний огляд становлення і розвитку методики навчання дітей рідної мови в Україні	16
Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870 рр.)	16
Софія Федорівна Русова (1856–1940 рр.)	17
Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970 рр.)	21
Компетентнісний підхід до розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку рідної мови	24
Мета, завдання і зміст роботи з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови в закладах дошкільної освіти	27
Мета і завдання з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови	27
Зміст навчання дітей рідної мови	32
Базові характеристики мовленнєвого розвитку дітей	34
Форми організації розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови в закладах дошкільної освіти	43
Види мовленнєвих занять за класичною класифікацією	44
Методи і прийоми розвитку мовлення та навчання дітей дошкільного віку рідної мови	50
Інтерактивні методи навчання	57
Інноваційні методи і технології навчання	58
Засоби розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови	61
Мовлення виховательки та вимоги до нього	62
Мовленнєве середовище	67
Художня література як засіб навчання дітей рідної мови	69
Наочний дидактичний матеріал з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови	71

Інформаційно-комунікаційні технології	73
Навчання рідної мови у групах з різновіковим складом дітей	77
Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку	84
Особливості розвитку мовлення дітей раннього віку	84
Методика розвитку мовлення дітей раннього віку	93
Методика виховання звукової культури мовлення у дітей дошкільного віку	111
Поняття «звукова культура мовлення»	111
Особливості та завдання виховання звукової культури мовлення у дітей різного дошкільного віку	114
Обстеження звуковимови дітей	118
Методи і прийоми виховання звукової культури мовлення у дітей	119
Форми роботи із виховання звукової культури мовлення	133
Методика словникової роботи у закладі дошкільної освіти ..	137
Особливості словника дітей дошкільного віку. Завдання словникової роботи	137
Принципи словникової роботи	139
Засоби словникової роботи	141
Методи ознайомлення дітей із довкіллям	143
Наочні методи ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи	143
Заняття на ознайомлення дітей із довкіллям	157
Розглядання і бесіда за сюжетними дидактичними картинами	161
Розглядання репродукцій художніх картин	168
Заняття на ознайомлення дітей із якостями, властивостями та ознаками предметів і явищ	174
Заняття на узагальнення, класифікацію, обстеження предметів та формування наукових понять	178
Заняття із формування елементарних економічних уявлень у дітей	184
Ознайомлення дітей із правилами дорожнього руху	195
Ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки	201

Формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку	207
Особливості засвоєння дітьми граматичної будови мови	207
Типові помилки у мовленні дітей дошкільного віку та їх причини	208
Дитяче словотворення	210
Методика формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку	212
Методи і прийоми формування граматичної правильності мовлення	214
Заняття із формування граматичної правильності мовлення	222

Методика розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку	225
Особливості засвоєння дітьми зв'язного мовлення	225
Методика розвитку діалогічного мовлення дітей	228
Розвиток монологічного мовлення, види розповідей дітей, прийоми навчання розповіді	237
Методика навчання дітей описових розповідей	241
Методика навчання дітей розповіді за сюжетними дидактичними картинками	246
Методика навчання дітей розповіді із власного досвіду	249
Розвиток словесної творчості дітей, навчання творчої розповіді	254
Методика навчання дітей переказу художніх творів	260

Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку	267
Художньо-мовленнєва діяльність дітей	267
Методика художнього читання і розповідання дітям	274
Методика роботи з поетичними творами у закладі дошкільної освіти	281
Бесіди на морально-етичні теми	289
Простір дитячої книги	295
Методика роботи з казкою	298
Методика роботи з ілюстраціями в закладі дошкільної освіти	304

Навчання дітей елементів грамоти	312
Ознайомлення дітей зі словом, складом, реченням	313
Навчання дітей звукового і складового аналізу слів	319
Методика навчання дітей читати	322
Підготовка руки дитини до письма	325
Література	335

Навчальне видання

Алла Богуш, Наталія Маліновська

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ
ТА НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ
РАНЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Підручник

Підписано до друку 04.02.2022.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 19,5.
Наклад 500 прим. Зам. № 716.

ТОВ «Видавничий Дім «Слово»
04071, м. Київ, вул. Олегівська, 36
(свід. серія ДК №1289 від 20.03.2003 р.)
Тел. (044)462-48-63, (067)448-33-67
e-mail: vd_slovo@ukr.net

Віддруковано ТОВ «Друкарня “Рута”»
(свід. серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам’янець-Подільський,
вул. Руслана Коношенка, 1
тел. (098)627-00-79, e-mail: drukruta@ukr.net

Богуш Алла Михайлівна – відомий український учений, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі освіти; автор понад 1000 наукових публікацій, серед яких десятки книг, підручників, навчальних посібників і програм з методики розвитку мовлення дітей раннього і дошкільного віку, фундатор дошкільної галузі української лінгводидактики.

Маліновська Наталія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної освіти імені проф. Т. І. Поніманської Рівненського державного гуманітарного університету, автор понад 150 публікацій з різних аспектів дошкільної освіти.

З питань придбання наших видань
звертатися за адресою:

Видавничий Дім «Слово»,
вул. Олегівська, 36, м. Київ

тел. (044) 462-48-63, (067) 448-33-67

e-mail: vd_slovo@ukr.net
www.slovo.kiev.ua